

ASPECTE ALE GRAMATICALIZĂRII CONJUNCȚIEI DISJUNCTIVE *FIE*

M D LINA NAIDINOAIA
Universitatea din București

1. Aspecte preliminare

Lucrarea de față își propune să urmărească câteva aspecte ale procesului de gramaticalizare a conectorului disjunctiv *fie*, fenomen descris destul de puțin în lucrările de specialitate. Conectorul disjunctiv *fie* este inclus în seria conectorilor prototipici pentru raportul disjunctiv al turi de *sau* și *ori*, însă o analiză mai atentă demonstrează că prezintă unele particularități care îl deosebesc într-o oarecare măsură de ceilalți conectori disjunctivi, al căror statut nu pune probleme de interpretare.

Procesul de gramaticalizare al lui *fie* trebuie urmărit din perspectivă istorică, pentru a se observa sursele care au contribuit la această evoluție, precum și etapele pe care le-a urmat pentru a ajunge la stadiul de gramaticalizare în care se află în limba actuală. Astfel, pentru analiza noastră, vom avea în vedere înregistrarea lui *fie* în câteva gramatici istorice, precum și în câteva studii de istoria limbii. Cercetarea propriu-zisă constă în studierea contextelor în care apare *fie* dintr-un corpus format din texte reprezentative pentru secolele al XVI-lea – al XX-lea, texte selectate din baza de texte electronice a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.

2. Atestarea conjuncției disjunctive *fie*

2.1. Prezența în gramatici vechi românești și în studii diacronice

Gramaticile înregistrează pentru prima dată conjuncția disjunctivă *fie* în ultimii ani ai secolului al XIX-lea. Prima gramatică în care este menționată *fie* cu valoare disjunctivă este *Gramatica română. Etimologia și sintaxa* (1893) a lui H. Tiktin, celelalte gramatici vechi consultate neînregistrând existența conjuncției disjunctive *fie* (*Gramatica românească* a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanu 1969: 81, *Gramatica românească* a lui Constantin Diaconovici-Loga 1973: 142, *Rudimentele gramaticii române* de la 1848 a lui Codru-Dragușanu, *Grammaire de la langue roumaine* a lui Alecsandri din 1863).

În ceea ce privește interpretarea procesului de gramaticalizare în unele studii diacronice, constatăm că Al. Rosetti (1968: 556-557, 560) nu îl include pe *fie* cu valoare disjunctivă în categoria conjuncțiilor, considerând că, până în secolul al XVII-lea, raportul disjunctiv este exprimat de conjuncțiile *sau*, *sau...sau*, *seva...seva* și *oare...oare*. Nici Ov. Densușianu (1961: 181-185, 259) nu îl înregistrează pe *fie* ca disjunctiv pentru secolul al XVI-lea.

La Philippide (2011: 560-561), în capitolul despre conjuncții, conjuncția disjunctivă simplă *fie* nu este înregistrată, dar apare conjuncția compusă *fiacă*, a cărei origine nu este însă discutată. Atunci când este prezentată lista nedefinitelor care îl conțin pe *fie* (*fiacă, fiacăre, fiacă*), se precizează că *fiacă* provine din latinescul *fiat*.

Florica Dimitrescu (1978: 360-361) constată că în secolul al XVI-lea este absentă conjuncția disjunctivă *fie* din textele din secolul al XVI-lea și consideră că această conjuncție apare mai târziu, fiind rezultatul utilizării conjunctivului *f r s* cu valoare potențială sau concesivă.

Suzana Carmen Dumitrescu (1979: 70-71) este de părere că perechea corelativă *fie... , fie...*, cu valoare de conjuncție disjunctivă, apare în secolul al XVII-lea, fiind o conjuncție formată în interiorul limbii române din forma verbală *fie*.

Aida Todî (2001: 122) remarcă absența lui *fie* disjunctiv din textele cronicarilor munteni de la sfârșitul secolului al XVII-lea și din secolul al XVIII-lea, însemnând că acesta este înregistrat pentru secolul al XVII-lea de alte lucrări care analizează un corpus mai extins, făcând referire la Dumitrescu (1979).

Constantin Frâncu (2009), pe baza unui corpus mai larg, care cuprinde texte din toate zonele rîi (1521-1780), îl include în categoria conjuncțiilor disjunctive frecvent utilizate în această perioadă și pe *fie*, alături de *au*, *ori*, *sau*.

Cu valoare disjunctivă, *fie* este înregistrat în studiile diacronice abia în secolul al XVII-lea.

2.2. Prezența în corpus a lui *fie* cu valoare disjunctivă

Gramaticalizarea lui *fie* este un proces început în secolul al XVI-lea (după cum se va observa din analiza corpusului), dar care continuă și în prezent, existând și în limba actuală contexte în care forma nu este complet gramaticalizată. Fiind o gramaticalizare incompletă, este destul de dificil să se facă distincția între forma verbală de conjunctiv *f r s*, cu valoare copulativă, repetată simetric în fața a două sau mai multe grupuri sintactice, și aparițiile lui *fie* în care acesta are valoare concesivă și este sinonim cu *chiar*. În cercetarea de față, am considerat că *fie* are valoare disjunctivă în contextele în care apare în poziție inițială în grupurile sintactice pe care le coordonează și este repetată în fața fiecărui membru al raportului disjunctiv.

Analiza textelor din corpus a evidențiat că, în limba română veche, în secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, conectorul *fie* este destul de rar întâlnit. Se constată că, în aceste contexte, *fie* nu are valoare pur disjunctivă, de cele mai multe ori structurile în care apare fiind concesive cu nuanță disjunctivă. Pentru cele trei secole au fost înregistrate următoarele contexte:

• secolul al XVI-lea

- (1) „și se apropie către întâiul preut și ceru de la el carte întru Damasc, că trezborure, cum s-ară afla vreunii pre cale, *fie* bărbăți, *fie* muieri, legați și aduc întru Ierusalim” (Coresi, *Lucrul*)
- (2) „Să vă cugetați că Domnului slujiți, și nu oamenilor; și țineți cine ne tine bine să face, aceeași den Domnul o să lua, *fie* slugă, *fie* slobodnic” (Coresi, *Lucrul*)
- (3) „Că nici într-un cap nu voi fi dosdit, ce cu toată veselie, cum au fost în toată vremea, așa și acum, că Hristos susși fie l'udat în trupul meu, *fie* pre viață, *fie* pre moarte” (Coresi, *Lucrul*)

• secolul al XVII-lea

- (4) „Care egumen sau stareu sau altul den c'lugări *fie* de rudă de boiarenu, *fie* de târg, *fie* de ăraș, *fie* de altă ăraș, de va că lăca zapoveada ce ții scrisori ai noastre” (DRH)
- (5) „Iar de să vă ispitiți ne ține cându vă să strice toc-mala obteii, *fie* macar domnu, *fie* vlădic, *fie* egumen, sau altcineva din c'lugări, sau boiarin, sau fie

cine va fi, unul ca acela s fie procleat de svintele s boar i de noi, de to i” (DRH)

• **secolul al XVIII-lea**

- (6) „Vai de p rin ii aceia carii i culc pruncii într-un pat cu ei, *fie* aceia micu i, *fie* mai m ri ori, i vai i de p rin ii aceia carii fac a se culca pruncii lor f r osebire într-un pat, supt un acoper mânt!” (Maior, *Scrieri*)
- (7) „cine nu vede c voi, p rin ilor, cu mult mai detori sunte i a c tiga folosul fiilor vo tri, de cum sunt detori împ ra ii, arhieriii, dascalii, duhovnici, preo ii locurilor, i ori carele pov uitoriu, *fie* acela besericesc, *fie* mirenesc” (Maior, *Scrieri*)

Analiza corpusului demonstreaz c *fie* cu valoare disjunctiv începe s fie folosit mai frecvent în textele din secolele al XIX-lea i al XX-lea:

• **secolul al XIX-lea**

- (8) „Dar când e vorba de o lucrare în sfera ideal , *fie* oper de art , *fie* teorie tiin ific , *fie* numai o critic , majorit ile nu însemneaz nimic” (Mairescu, *Critice*)
- (9) „*Fie* noapte oarb , *fie* glod, *fie* costi , *fie* vale sau pr pastie... (Alecsandri, *Muntele*)
- (10) „Iar când îl inea închis, dar *fie* zi, dar *fie* noapte, spunea c vede cu dânsul în m runtaiele p mântului” (Creang , *Amintiri*)
- (11) „Noi am rupt-o cu trecutul *fie* ca limb , *fie* ca idee, *fie* ca mod de-a privi i a cugeta” (Eminescu, *S rmanul*)
- (12) „Era vorba de el însu i; f cuse *fie* la strâmtoare, *fie* din sl biciune, lucruri care puteau s dea loc la b nuieli grele” (Slavici, *Opere*)

• **secolul al XX-lea**

- (13) „Numai inima poate s-o g seasc , *fie* în vreo taini a ei, *fie* în vreo lume nou , mai presus de vederea ochilor i de auzul urechilor...” (Rebreanu, *P durea*)
- (14) „ i când am voit s le exprim, *fie* prin verb , *fie* în scris – am bâlbâit, am fost stângaci” (Ibr ileanu, *Adela*)
- (15) „Aten ia musafirilor, care sorbeau *fie* ceai, *fie* cafea, era îndreptat asupra unei alte mobile de lemn.” (C linescu, *Bietul*)
- (16) „Lic nu avea numai tacâmul pus, ci i patul a ternut pretutindeni, *fie* ca oare, *fie* ca amant” (Papadat-Bengescu, *Concert*)
- (17) „Rochii dintr-un material cu buline, *fie* albe pe fond întunecat, *fie* invers, i cu gulera alb, ca de uniform de elev, p reau a fi moda universal a vremii în mediul lor limitat la fabric , pia i cas ” (C rt rescu, *Orbitor*)

Situa ia apari iei lui *fie* în corpusul pentru cele dou secole este redat în tabelul de mai jos, din care se observ c prezen a lui *fie* cu valoare disjunctiv este mare:

Secolul al XIX-lea	Alecsandri, <i>Muntele</i>	4 apari ii	Total 27 de apari ii
	Creang , <i>Amintiri</i>	5 apari ii	
	Mairescu, <i>Critice</i>	10 apari ii	
	Slavici, <i>Opere</i>	7 apari ii	

	Eminescu, <i>S rmanul</i>	1 apari ie	
Secolul al XX-lea	C linescu, <i>Bietul</i>	6 apari ii	Total 16 apari ii
	C rt rescu, <i>Orbitor</i>	3 apari ii	
	Ibr ileanu, <i>Adela</i>	2 apari ii	
	Papadat-Bengescu, <i>Concert</i>	3 apari ii	
	Rebreanu, <i>P durezza</i>	2 apari ii	

În ceea ce prive te prima înregistrare a lui *fie*, *Dic ionarul Academiei*, tomul II, partea I, literele F-I (1934: 115) îl atest cu valoare disjunctiv în secolul al XVII-lea în *Pravila Moldoveneasc* din 1640: „S -l spânzure, fie cine ar fi, *fie* b rbat, *fie* muiare”. În corpusul analizat, l-am întâlnit în texte înc de la jum tatea secolului al XVI-lea în *Lucrul apostolesc* al lui Coresi (1563), v. exemplul (2), deci cu un secol înainte de atest rile dic ionarelor i ale gramaticilor.

Dar nici în secolul al XVI-lea (când *fie* cu valoare disjunctiv apare pentru prima dat în corpus), nici în secolul al XVII-lea (de când dateaz prima înregistrare a lui *fie* disjunctiv în *DA*) nu se poate vorbi despre conjunc ia *fie* cu valoare disjunctiv absolut , pentru c procesul de gramaticalizare este abia la început i pot fi percepute atât valoarea verbal , cât i cea concesiv a lui *fie*.

3. Etape de evolu ie a elementului *fie*. De la verb la conjunc ie

Gramaticalizarea, definit ca proces de transformare a unei unit i lexicale într-o unitate gramatical (Heine & Kuteva 2002: 2), este un proces diacronic care presupune mai multe stadii (Heine & Kuteva 2002: 86-92): *stadiul ini ial* (în care forma lexical are sensul original în toate contexte în care este folosit), *bridging context* (când apare un context care s conduc la o nou semnifica ie a cuvântului), *switch context* (când apare un context incompatibil cu sensul ini ial al cuvântului) i *stadiul de conven ionalizare* (marcat de apari ia unor contexte în care cuvântul, cu noua lui semnifica ie, dobânde te caracteristicile noii clase c reia îi apar ine). Procesul de gramaticalizare nu afecteaz doar forma lexical în sine, ci unitatea lexical care apare în diferite contexte care fac trecerea de la forma lexical la forma gramatical .

Delimitarea cu exactitate a momentelor când apar situa ii în care se face trecerea de la o valoare semantic la alta este foarte greu de f cut. De asemenea, nu se poate identifica cu precizie apari ia unui context care nu mai este compatibil cu sensul ini ial al cuvântului.

3.1. Evolu ia semantic

- **Stadiul ini ial. *Fie* – element verbal**

Conectorul disjunctiv *fie* î i are originea în forma de conjunctiv prezent a verbului *a fi*, f r particula *s* . În textele din corpusul analizat de noi sunt foarte numeroase situa iile în care apare conjunctivul prezent al lui *a fi*, cu omiterea lui *s* , mai ales în textele religioase. În aceste situa ii, conjunctivul este folosit cu valoare de imperativ, iar sensurile avute de verb sunt: ‚a exista’, ‚a se întâmpla’, ‚a constitui’, ‚a însemna’ etc.:

- (18) „*Fie* lui ca c ma e ce într-îns înve te-se i ca brâu cu nus pururea încinge-se.” (Coresi, *Psaltirea*)

- (19) „, i *fie* gata în a treia zi, pentru c în a treia zi se va pogorî Domnul pe muntele Sinaii înaintea a tot norodul.” (Biblia 1688)

În limba română actuală, forma de conjunctiv prezent *f r s* este folosită mult mai limitat (GALR 2005: 384). Situațiile în care se mai poate strează *fie* cu valoare de imperativ sunt următoarele:

În construcțiile uzuale, fixate de tipul:

Fie cum spui tu!, *Fie ce-o fi!*, *Fie cine-o fi!*

În sursele care reprezintă construcții cu vechime în limbă, care se foloseau în limba veche și continuă să fie folosite și în limba actuală:

Fie-i somnul lin!, *Fie-i râna uoar!*, *Fie ca lumina sfântă a acestei scribtorii să vă lăuzească pații!*

În unele formulări din limbajele specializate, cum sunt limbajul matematicii, al fizicii, al logicii:

Fie x și y două numere pare., *Fie A și B două corpuri care au o masă de 30 de kg.*¹

Dintre cele trei tipuri de situații prezentate în care mai este încă întâlnit în limba actuală forma de conjunctiv a verbului *a fi* este particula *s*, se observă că, în cazul construcțiilor uzuale din prima categorie, *fie* are valoare concesivă. Acest lucru poate fi pus în evidență prin parafrazarea lui *fie* cu o serie de construcții concesive de tipul *chiar dacă s-ar întâmpla, măcar c /dacă ar fi: Fie ce-o fi! – Chiar dacă s-ar întâmpla un lucru sau altul; Fie cine-o fi! – Măcar c /dacă ar fi cineva, Măcar dacă ar fi cineva.*

• Contexte de tranziție – de la verb la conector disjunctiv

a) Valoare concesivă

În limba veche, contextele în care *fie* are valoare concesivă sunt mult mai numeroase, iar aceste situații ar putea constitui contexte de trecere de la valoarea verbală spre cea de conector disjunctiv. În corpusul avut în vedere, valoarea concesivă apare în construcții concesive duale precum cele de la exemplele (2) „*fie slugă, fie slobodnic*” (*chiar slugă, chiar slobodnic*) sau (8) „*fie oper de art, fie teorie tiințific, fie numai o critic*” (*chiar oper de art, chiar teorie tiințific, chiar numai o critic*).

În situațiile în care *fie* are valoare concesivă, se observă că acesta nu și-a pierdut încă statutul verbal. Astfel de structuri pot avea subiect (vezi supra, exemplul 6) sau subiectul poate fi subînțeles (exemplul 2), *fie* fiind verb copulativ urmat de nume predicativ.

Prin intermediul unei structuri concesive se exclude o condiție, nu este admis o anumită ipoteză, vorbitorul își exprimă punctul de vedere în ceea ce privește imposibilitatea existenței unei condiționări a unei acțiuni. Acest sens de excludere a unei condiții este dobândit de verbul *a fi* în urma folosirii în contexte concesive duale și va fi pierdut de conectorul disjunctiv *fie*.

În contextele în care *fie* este înlocuit de locuțiunea conjuncțională *chiar și* se observă că, în realitate, prin conectorul *fie* sunt introduse ipoteze, irealități. Introducerea ipotezelor este în strânsă legătură cu concessia care redă „condiția exclusivă” (GALR II 2005: 564).

¹ Se observă că în exemplele de mai sus *fie* își păstrează sensul verbal (sens abstract), în fiecare dintre aceste ocurențe fiind posibilă adugarea particulei specifice modului conjunctiv, *s*. În urma acestei substituiri este evident că enunțurile își pierd din foră expresivă pe care le-o dă conjunctivul *f r s* cu valoare imperativă.

b) *Fie* și marcatorii irealului

Dat fiind apropierea conceptuală dintre marcatorii irealității și conectorii disjunctivi, Caterina Mauri (2008a: 44) consideră că este posibil ca, într-o perspectivă diacronică, conectorii disjunctivi să-și aibă originea în construcțiile cu marcatorii irealității, în urma unui proces de gramaticalizare.

La nivel semantic, raportul disjunctiv reprezintă o relație alternativă care se stabilește între două sau mai multe propoziții, exprimând stări de lucruri¹ care constituie alternative ce nu au loc în același timp (Mauri 2008b).

Diferența dintre relația disjunctivă și cea alternativă este una de nivel: relația alternativă privește nivelul înțelesului și este o relație semantică, în timp ce relația disjunctivă are în vedere nivelul expresiei, felul cum limba codează relația alternativă dintre două stări de lucruri (Mauri 2008a: 23). Relația disjunctivă este marcată de prezența unor conectori specializați (conectorii disjunctivi), pe când relația alternativă nu presupune existența unor conectori specializați, putând fi codată atât prin conectori disjunctivi, cât și printr-o serie de marcatorii irealului (engl. *irrealis markers*), adică cuvinte care exprimă posibilitatea, incertitudinea, întrebarea, ipoteza.

Mauri (2008b: 167-168) constată că toate cele 37 de limbi europene și cele 37 de limbi non-europene, analizate din punctul de vedere al exprimării unei relații alternative, inclusiv cele care nu au conectori disjunctivi, codifică relația alternativă prin juxtapunerea posibilităților și prin utilizarea unor marcatorii indicând nerealizarea stărilor de lucruri implicate. Astfel de marcatorii pot codifica irealitatea stărilor de lucruri sau noțiuni care implică nerealizarea – precum imaginația, posibilitatea, dorința, interogarea, necesitatea etc.:

(20) *Fie* vine, *fie* rămâne acasă.

(21) *Poate* vine, *poate* rămâne acasă.

În exemplele de mai sus, relația alternativă este redată prin două mijloace, prin conectorul disjunctiv *sau* și prin modalizatorul *poate*. Incertitudinea, posibilitatea existenței celor două stări de lucruri este exprimat prin două mijloace diferite, însă între cele două enunțuri există o relație de echivalență: Vine *sau* rămâne acasă. = *Poate* vine, *poate* rămâne acasă.

În cazul relației alternative, marcarea irealității se poate face explicit sau poate fi nespecificată, cum se poate vedea din exemplele de mai jos:

(22) *Fie* citesc, *fie* mă uit la televizor. – stările de lucruri nu sunt marcate explicit ca ireale

(23) Probabil *fie* citește, *fie* se uită la televizor. – stările de lucruri sunt marcate explicit ca ireale

(24) „Eu tiam de astea, dar probabil *fie* nu pot fi controlate în linie dreaptă, *fie* nu pot atinge aia o viteză.” <http://forum.softpedia.com>) – stările de lucruri sunt marcate explicit ca ireale.

¹ Sintagma „stare de lucruri” este folosită de Mauri (2008b) în sensul dat de Cristofaro (2005: 25) și este un hiperonim pentru „evenimente”, „stări”, „situații”. Este preferat pentru că nu presupune opoziția dinamic / static care este transmisă de conceptele de „evenimente” și „situații”. „Stare de lucruri” se referă doar la grupuri verbale, întrucât lor li se poate atribui valoare reală sau ireală (alte tipuri de grupuri sintactice nu pot avea valoare reală sau ireală).

Stările de lucruri care formează o relație alternativă sunt prezentate ca posibile. Așa cum s-a văzut mai sus, relația alternativă exprimată de construcțiile disjunctive poate fi transmisă prin intermediul conectorilor disjunctivi sau prin intermediul unei inferențe contextuale bazate pe natura ireală a celor două stări de lucruri juxtapuse. Prin urmare, nu poate exista o construcție disjunctivă în care să nu fie prezenți nici conectorii disjunctivi, nici marcatorii irealității, ceea ce conduce la concluzia că, în lipsa unui conector disjunctiv, este obligatorie prezența marcatorilor irealității pentru ca stările de lucruri să fie prezentate ca posibile, cu valoare ireală (Mauri 2008a: 37). Marcatorii irealității sunt în strânsă legătură cu semantica relației alternative care pune în relație stări de lucruri nonsimultane, văzute ca posibilități intersubstituibile.

Chiar dacă atât marcatorii realității, cât și conectorii disjunctivi caracterizează relația alternativă, între ei există și deosebiri: rolul unui conector disjunctiv este să transmită o relație alternativă ca întreg, stările de lucruri coordonate de el fiind intersubstituibile și nonsimultane, în timp ce un marcator al irealității transmite doar irealitatea unei stări de lucruri (Mauri 2008a: 23).

3.2. Evoluția la nivel sintactic

La nivel sintactic, procesul de gramaticalizare al lui *fi* implică o serie de modificări care privesc statutul său sintactic atunci când se face trecerea de la elementul lexical la cel gramatical. Aceste schimbări privesc posibilitățile de combinare. În cele ce urmează, pe baza corpusului, vor fi inventariate grupurile sintactice care pot fi coordonate de *fi* cu valoare disjunctivă:

În grupuri nominale:

(25) „Între deosebirile ce disting afectul în genere, *fi* sim mânt, *fi* pasiune, de celelalte stări ale cugetului, se pot cita următoarele ca principale” (Măiorescu, *Critice*)

În grupuri adjectivale:

(26) „Prima condițiune dar, o condițiune materială sau mecanică, pentru că să existe o poezie în genere, *fi* epic, *fi* liric, *fi* dramatic, este: că să se deștepte prin cuvintele ei imagini sensibile în fantezia auditoriului” (Măiorescu, *Critice*)

(27) „Bătăniile începuseră să fie-ncredințate, de vreme ce nu trupul, ci sufletul omului îl vor toate puterile Zidirii, *fi* ele luminoase, *fi* neprietene, și cum umbra e nimic altceva decât duhul, ar fi de-ajuns să fie jertfit doar umbra.” (Cărtărescu, *Orbitor*)

În grupuri prepoziționale:

(28) „și când am voit să le exprim, *fi* prin vorb, *fi* în scris — am bâlbâit, am fost stângaci.” (Eminescu, *Sărmanul*)

(29) „iar serile le petreceau *fi* la muzică, *fi* la teatru” (Slavici, *Opere*)

În grupuri adverbiale:

(30) „Atunci tu mă așteaptă, cu via neapărat, *fi* sâmbătă seara, *fi* duminică dimineață” (Slavici, *Opere*)

În grupuri verbale:

a) cu verb la gerunziu

- (31) „Cunoașteți pe tinerii în fața sa, iar în aceste condiții, ei, paralizați de superstiția omului matur, disimulau, *fiu* f când parad de exuberanță, *fiu* t când” (Călinescu, *Bietul*)

b) cu verb la indicativ

- (32) „dar aceia *fiu* nu r spundeau, *fiu* se scuzau” (Călinescu, *Bietul*)

În contextele de mai sus, se observă că în exemplele (1), (25), (26), (27), (28) grupurile sintactice în care apare *fiu* sunt nume predicative, iar acestea au încă valoare verbală și exprimă ideea de concesie. În (29), (30) și (31) *fiu* este într-un stadiu de gramaticalizare avansat, coordonând circumstanțiale și comportându-se ca un conector disjunctiv. Exemplul (32), în care *fiu* coordonează două propoziții, este dovada că acesta s-a gramaticalizat și are statutul de conjuncție coordonatoare disjunctivă. Testele care susțin calitatea de conjuncție coordonatoare disjunctivă a lui *fiu* și demonstrează că a ajuns în stadiul de convenționalizare sunt: imposibilitatea introducerii particulei specifice conjunctivului *s* (*s *fiu* nu r spundeau, s *fiu* se scuzau) și imposibilitatea înlocuirii lui *fiu* cu *chiar*, marcator al concesiei (**chiar* nu r spundeau, *chiar* se scuzau).

4. Concluzii

Gramaticalizarea lui *fiu* este un proces care a început în secolul al XVI-lea, când forma verbală de conjunctiv prezent fără particula *s* începe să se piardă din caracteristicile verbale și dobândește trăsături semantice și sintactice noi, cum este valoarea concesivă. Analiza corpusului a demonstrat că în secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, situațiile în care *fiu* este folosit în structuri concesive cu valoare disjunctivă nu sunt prea numeroase, însă în secolele al XIX-lea și al XX-lea aparițiile lui *fiu* cu valoare concesiv-disjunctivă sunt mult mai frecvente, iar grupurile sintactice pe care le coordonează sunt mai diversificate (grupuri nominale, grupuri adjectivale, grupuri propoziționale, grupuri verbale).

Sensul de excludere dobândit de forma verbală *fiu* este rezultat în urma folosirii acestuia în contexte concesive (prin structurile concesive se exclude o condiție, se exprimă un punct de vedere în ceea ce privește imposibilitatea existenței unei condiționări a unei acțiuni).

O legătură strânsă există între *fiu* cu valoare de conjuncție disjunctivă și marcatorii irealului (acele cuvinte / expresii care exprimă posibilitatea, incertitudinea, ipoteza), conjuncția disjunctivă *fiu* putând să aibă originea în construcții cu marcatori ai irealului, în urma unui proces de gramaticalizare.

Procesul de gramaticalizare a lui *fiu* nu este încheiat, în limba actuală existând numeroase contexte în care acesta își păstrează valoarea concesivă.

SURSE

Alecsandri, *Muntele* – Alecsandri, Vasile, 1998, *Muntele de foc. Proză*, Chișinău, Litera.

Biblia 1688 – Biblia, adică dumnezeiasca scriptură ale cărei vechi și ale cărei noa leage toate, care s-a uitat în cit după limba elinească, spre în aleagerea limbii rumânești cu porunca prea bunului creștin și luminatului domn Ioan Șerban Cantacozino Basarab Voievod și cu îndemnul dumnealui Costadin Brîncoveanu marele logofăt...Tipăritu-s-au... în scaunul mitropoliei Bucureștilor...la anul 1688.

Călinescu, *Bietul* – Călinescu, George, 2001, *Bietul Ioanide*, Chișinău, Litera.

Cărtărescu, *Orbitor* – Cărtărescu, Mircea, 1996, *Orbitor*, București, Humanitas.

- Coresi, 1914, *Cartea cu învățur (1581)*, publicat de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I. Textul, București, Atelierele grafice Socec et. Comp.
- Coresi, *Lucrul* – Coresi, 1930, *Lucrul apostolesc. Apostolul*, București, Cultural național .
- Coresi, 1881, *Psaltirea*, București, Tipografia Academiei Române.
- Coresi, 1889, *Tetraevaghelul*, București, Tipografia cărților bisericești.
- Costin, Miron, 1958, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, Editura de stat pentru literatură și artă .
- Creangă, *Amintiri* – Creangă, Ion, 2002, *Amintiri din copilărie*, Chișinău, Litera.
- Cronicari munteni. Letopisea ul cantacuzinesc*, 1970, texte selectate, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, Editura științifică .
- DRH – Documenta Romaniae Historica*, 1965-1977, comitetul de redacție Andrei Oprea, David Prodan, București, Editura Republicii Socialiste România.
- Eminescu, *Sărmanul* – Eminescu, Mihai, 1952, *Opere*, vol. VII, București, Editura pentru literatură și artă .
- Ibrăileanu, *Adela* – Ibrăileanu, Garabet, 1998, *Adela*, Chișinău, Litera.
- Noul Testament de la Bălgrad*, 1648, Noul Testament sau împăcare a leagea noastră... În cetatea Bălgradului.
- Ivireanu, Antim, 1972, *Opere*, București, Minerva.
- Maior, Petru, 1976, *Scrieri*, ediție critică Florea Fugariu, București, Editura Minerva.
- Maiorescu, *Critice* – Maiorescu, Titu, 1998, *Critice*, Chișinău, Litera.
- Neculce, Ion, 1959, *Letopisea ul Moldovei*, text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, București, Editura de stat pentru literatură și artă .
- Palia*, Orătie (1582), 1968, București, Editura Academiei Române.
- Papadat-Bengescu, *Concert* – Papadat-Bengescu, Hortensia, 1963, *Concert din muzică de Bach*, Editura pentru literatură .
- Pravilniceasca condică (1780)*, 1957, București, Editura Republicii Populare România.
- Rebreanu, *Pădurea* – Rebreanu, Liviu, 1922, *Pădurea spânzuraților*, București, Editura Cartea românească .
- Slavici, *Opere* – Slavici, Ioan, 1952, *Opere*, vol. II, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă .
- Varlaam, 1943, *Căzania (1643)*, București, Editura Fundațiilor.
- <http://forum.softpedia.com>

BIBLIOGRAFIE

- Alecsandri, Vasile, 1863, *Grammaire de la langue romaine*, Paris, Maisonneuve et C.
- Cipariu, Timotei, 1992, *Opere*, II, ed. C. G. Pamfil, București, Editura Academiei Române.
- Codru-Drăgușanu, *Rudimentele gramaticii române*, text transcris de Institutul de Lingvistică „Al. Rosetti-Iorgu Iordan” al Academiei Române.
- Cristofaro, Sonia, 2003, *Subordination*, Oxford, Oxford University Press.
- Densusianu, Ov., 1961, *Istoria limbii române*, vol. II, București, Editura științifică .
- Diaconovici-Loga, Constantin, 1973, *Gramatică românească*, ed. Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, Facla.
- Dimitrescu, Florica (coord.), 1978, *Istoria limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică .
- Drago, Elena, 1995, *Elemente de sintaxă istorică românească*, București, Editura Didactică și Pedagogică .
- Dimitrescu, Suzana Carmen, 1979, *Coordonarea prin joncțiune în limba română*, București, Editura științifică și Enciclopedică .
- Eustatievici Brașoveanu, Dimitrie, 1969, *Gramatică românească*, ed. N. A. Ursu, București, Editura științifică .
- Frâncu, Constantin, 2009, *Gramatică limbii române vechi (1521-1780)*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Heine, Bernd, Tania, Kuteva, 2002, *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.

- Hopper, Paul J., Traugott, Elizabeth C., 2003: *Grammaticalization*, second edition, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lehmann, Christian, 1995, *Thoughts on Grammaticalization*, Munchen, Lincom Europa (LINCOM Studies in Theoretical Linguistics 1).
- Marchello-Nizia, Christiane, 2006, *Gramaticalisation et changement linguistique*, Bruxelles, Duculot.
- Mauri, Caterina, 2008a, „The irreality of alternatives. Towards a typology of disjunction”, în *Studies in language*, 32, 1, 22-55.
- Mauri, Catherina, 2008b, *Coordination relations in the languages of Europe and beyond*, Berlin, Mouton de Gruyter.
- Meillet, Antoine, 1982, „L'évolution des formes grammaticales” (1912), în *Linguistique historique et générale*, Paris-Genève, Champion-Slatkine.
- Philippide, Al., 2001, *Istoria limbii române*, ed. G. Iv nescu, Carmen-Gabriela Pamfil, Lumini a Boto ineanu, Ia i, Editura Polirom.
- Rosetti, Al., 1968, *Istoria limbii române. De la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucure ti, Editura pentru literatur .
- Tiktin, H., 1945, *Gramatica român . Etimologia i sintaxa*, ed. a III-a rev zut de I. A. Candrea, Bucure ti, Tempo.
- Todi, Aida, 2001, *Elemente de sintax româneasc veche*, Pite ti, Paralela 45.

SIGLE

- DLR – *Dic ionarul limbii române*, Tomul II, partea I, literele F-I, Bucure ti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1934.
- GALR – *Gramatica limbii române*, vol.I, vol. al II-lea, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2005.

A FEW REMARKS ON THE GRAMMATICALIZATION OF THE DISJUNCTIVE CONNECTOR *FIE*

(Abstract)

This article discusses some aspects regarding the grammaticalization of the disjunctive conjunction *fie*, on a limited corpus consisting on writings ranging from the 16th century to the 20th century. The disjunctive conjunction *fie* originates from a conjunctive verbal form, which has acquired new semantic and syntactic features. In most of the contexts, *fie* has a concessive-disjunctive value and, only in a few situations, it has a clear disjunctive value.

There also exists a strong between *fie* and irrealis markers; thus, the disjunctive conjunction *fie* can be the result of a grammaticalization process of some irrealis constructions.